

KRIMINOLOGIYA VA JINOIY ODIL SUDLOV

2021/1-2

ILMIY-AMALIY JURNAL

TAHRIR HAY'ATI

Q. ABDURASULOVA

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish" kafedrası professori, yuridik fanlar doktori – bosh muharrir

Y. KOLENKO

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi boshlig'i – bosh muharrir

N. SALAYEV

Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor – bosh muharrir o'rinbosari

K. HAKIMOV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish" kafedrası mudiri, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori – mas'ul muharrir

M. RUSTAMBAYEV

O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiya harbiy-texnik instituti boshlig'i, yuridik fanlar doktori, professor

A. OTAJONOV

Yuristlar malakasini oshirish markazi direktorining o'quv-uslubiy va ilmiy ishlar bo'yicha birinchi o'rinbosari, yuridik fanlar doktori, professor

B. PULATOV

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi akademiyasi "Qonunchilik ijrosi ustidan nazoratni tashkil etish" kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

F. RAXIMOV

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi akademiyasi "Prokurorlik faoliyatini tashkil etish va boshqarish" kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

B. UMIRZAKOV

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi "Kriminologiya" kafedrası katta o'qituvchisi, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

M. O'RAZALIYEV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish" kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

I. ERGASHEV

Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

M. KURBANOV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish" kafedrası dotsent v.b., yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

V. DAVLYATOV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Sud, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va advokatura" kafedrası mudiri, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

D. BAZAROVA

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat-protsessual huquqi" kafedrası mudiri, yuridik fanlar nomzodi, professor

A. Baratov

Toshkent davlat yuridik universiteti "Kriminalistika va huquqiy ekspertiza" kafedrası mudiri, yuridik fanlar nomzodi

G. TULAGANOVA

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat-protsessual huquqi" kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

D. SUYUNOVA

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat-protsessual huquqi" kafedrası professor v.b., yuridik fanlar doktori

"Kriminologiya va jinoiy odil sudlov" ilmiy-amaliy jurnali O'zbekiston matbuot va axborot agentligida 2021-yil 18-martda 1160-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.

Ushbu jurnal O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi bilan hamkorlikda tashkil etilgan.

Mualliflik huquqlari Toshkent davlat yuridik universitetiga tegishli. Barcha huquqlar himoyalangan. Jurnal materiallaridan foydalanish, tarqatish va ko'paytirish muassis ruxsati bilan amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

ISSN 2181-2179

© Toshkent davlat yuridik universiteti

MUNDARIJA

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI. KRIMINOLOGIYA. JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

Хакимов Рахимжон Расулжонович ИЛМИЙ ЁНДАШУВ – ЖИНОЯТЧИЛИККА ҚАРШИ КУРАШИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ	5
Рустамбоев Мирзаюсуп Хакимович ОДАМ САВДОСИГА ҚАРШИ КУРАШ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ	13
Абдурасулова Қумринисо Раимқуловна КРИМИНОЛОГИЯ ФАНИНИНГ ДОЛЗАРБ ВАЗИФАЛАРИ	24
Камалова Дилдора Гайратовна ТАМОМ БЎЛМАГАН ЖИНОЯТЛАР УЧУН ЖАЗО ТАЙИНЛАШДА ИНДИВИДУАЛЛАШТИРИШ ПРИНЦИПИ	30
Ниёзова Саломат Сапаровна ОИЛАДАГИ ЖИНОЙИЙ ЗЎРАВОНЛИК ТУШУНЧАСИ ВА ТУРЛАРИ	39
Абзалова Хуршида Мирзиятовна РАЗРАБОТКА ЭФФЕКТИВНОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ УБИЙСТВА НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА ЛИЧНОСТИ УБИЙЦЫ	46
Ахмедова Гузалхон Уткуровна ВОПРОСЫ РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ ЖЕНЩИН, ОСВОБОДИВШИХСЯ ИЗ МЕСТ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ	63
Исмоилов Олимжон Юсупжон ўғли ЛАТЕНТ ЖИНОЯТЧИЛИКНИНГ: ТУШУНЧАСИ ВА УЛАРНИ ТАСНИФЛАШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ	72
Махмудов Суннатжон Азим ўғли ЖАЗО ТАЙИНЛАШДА ҲИСОБГА ОЛИНАДИГАН ҲОЛАТЛАР ЖИНОЯТЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ МЕЗОНЛАРИДАН БИРИ СИФАТИДА	79
Акбаралиева Мухайё Караматулло кизи СПОСОБЫ НАЗНАЧЕНИЯ БОЛЕЕ МЯГКОГО НАКАЗАНИЯ	90

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI. KRIMINALISTIKA, TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA SUD EKSPERTIZASI

Базарова Дилдора Бахадировна К ВОПРОСУ ЭФФЕКТИВНОСТИ УГОЛОВНОГО ПРАВОСУДИЯ	95
Рузметов Ботиржон Хайитбаевич ПРОФИЛАКТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ – КЛЮЧЕВАЯ ЗАДАЧА УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКИСТАНЕ	107
Каримов Бобуржон Зокиржонович ЖИНОЯТ ИШЛАРИНИ ТЕРГОВ ҚИЛИШДА РАҚАМЛИ ДАЛИЛЛАР БИЛАН ИШЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ	117
Хамидов Бахтиёржон Хамидович ЭЛЕКТРОН ЁХУД РАҚАМЛИ ДАЛИЛЛАРГА ОИД УМУМНАЗАРИЙ МАСАЛАЛАР: МУАММО ВА ЕЧИМ	127
Ниязов Максуд Кадамович ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБОСНОВАННОСТИ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ МЕРЫ ПРЕСЕЧЕНИЯ В ВИДЕ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ПОД СТРАЖУ	146

12.00.14 – HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASI. JAMDAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH. PROBATSIIYA FAOLİYATI

Тулаганова Гулчехра Захитовна, Қодиралиев Саддам Бахтиёржон ўғли ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ ВА УШБУ ФАОЛИЯТНИ МУВОФИҚЛАШТИРИШ	154
Абдуллаева Дилфуза Саидазимовна ОИЛА-ТУРМУШ МУНОСАБАТЛАРИДАГИ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ПРОФИЛАКТИКАСИ	164
Рахмонова Дилдора Мирзакаримовна ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРЛИ ФУҚАРОЛАР БИЛАН МУЛОҚОТ ҚИЛИШ ТЕХНИКАСИ (ЮНУСОБОД ТУМАНИ ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРЛАРИНИНГ ФАОЛИЯТИ МИСОЛИДА)	171
Хамрақулов Шавкатжон Салимович ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ ФАОЛИЯТИГА ДОИР ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ	179
Эшмуродов Элбек ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ: МИЛЛИЙ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА	189

ТАМОМ БЎЛМАГАН ЖИНОЯТЛАР УЧУН ЖАЗО ТАЙИНЛАШДА ИНДИВИДУАЛЛАШТИРИШ ПРИНЦИПИ

Камалова Дилдора Гайратовна,
Тошкент давлат юридик университети
Жиноий одил судлов факультети декани,
юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент

Аннотация. Мазкур мақолада жиноят ҳуқуқидаги устувор ғоя – жиноят кодекси принциплари ва уларнинг тамом бўлмаган жиноятлардаги ифодаси таҳлил қилинган. Муаллиф томонидан жиноий жазоларни тайинлаш принциплари, уларнинг умумий ва махсус турлари, жиноят-ҳуқуқий аҳамияти ва бу борадаги илмий-назарий қарашлар баён этилган. Шунингдек, тамом бўлмаган жиноятлар учун жазони индивидуаллаштириш мезонлари кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: тамом бўлмаган жиноят, жиноий жазоларни тайинлаш принциплари, қонунийлик принципи, одиллик принципи, индивидуаллаштириш принципи, тенг ҳуқуқлилик, рағбатлантирувчи нормаларнинг қўлланилиши, жиноятни охирига етказмаслик сабаблари

ПРИНЦИП ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ В НАКАЗАНИЯХ ЗА НЕОКОНЧЕННЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Камалова Дилдора Гайратовна,
доктор философских наук (PhD) по юридическим наукам, доцент,
декан факультета уголовного правосудия
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье анализируется приоритетная тема в уголовном праве – принципы УК и их выражение в неоконченных преступлениях. Автор описывает принципы назначения уголовных наказаний, их общие и специальные виды, уголовное значение и научно-теоретические взгляды на этот счет. Также рассмотрены критерии индивидуализации наказания за неоконченные преступления.

Ключевые слова: неоконченное преступление, принципы назначения уголовных наказаний, принцип законности, принцип справедливости, принцип индивидуализации, равенство, применение побудительных норм, причины недоведения преступления.

PRINCIPLE OF INDIVIDUALIZATION IN PUNISHMENT OF UNFINISHED CRIMES

Kamalova Dildora Gayratovna,
Tashkent State University of Law
Dean of the Faculty of Criminal Justice, Associate Professor, PhD

Abstract. This article devoted to elaborating the main principle of Criminal Law – the principle's role in relation with inchoate crime. Author illuminates the principle of sentencing, their types

– *general and special, their characteristics and theoretical foundations. It also concerned with individualisation of punishment for inchoate crimes.*

Key words: *inchoate offence, the principles of sentencing, the principle of legality, the principle of justice, the principle of individualization, equality, the use of incentive norms, the reasons for not completing a crime.*

Жазони индивидуаллаштириш жиноят-ҳуқуқий принциплар ва жиноий жазо тайинлаш қоидалари асосида амалга оширилади.

Аввало жиноий жазоларни тайинлаш принципларига асосан иккита муҳим устувор тамойилни киритиш мақсадга мувофиқ: а) жазоларни индивидуаллаштириш принципи; б) жавобгарлик ва жазоларни дифференциациялаш принциплари [2, 106-б.]. А.М. Мифтахановнинг фикрича, жазоларни индивидуаллаштириш жиноят қонунчилиги принциплари, вазифалари, жазонинг мақсади ва бошқа муҳим қоидалари билан узвий боғлиқ ҳисобланади [7, 38-б.]

С.А. Велиевнинг фикрича, жазони тайинлаш принциплари деганда, суд томонидан ҳар бир ҳолатда эътиборга олинadиган объектив жиҳатдан зарур бўлган устувор ғоялар ҳисобланади. Жиноят қонунида жазони тайинлаш принциплари атамаси мавжуд эмас. Бироқ, жазо тайинлаш фаолияти таҳлилидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, жазо тайинлаш принциплари бу айнан жиноят қонунининг принципларидан бири ҳисобланади, модомики, суд жазо тайинлашда айнан шу принципларга таяниши зарурдир [2, 335-б.].

В.Н. Воронин томонидан жазо тайинлаш принциплари қуйидагича таърифланган. “Жазо тайинлаш принциплари соҳалараро устувор қоидалар бўлиб, қонунда белгиланган ёки жиноят-ҳуқуқий нормалар жамланмасидан ташкил топган жиноят ҳуқуқи принципларига асосланади ва жиноий жазони тайинлаш қоидаларини тартибга солиб, зарур ва етарли жазо чорасини аниқлаш, жазодан кўзланган мақадга эришишга қаратилган бўлади”. Олимнинг нуқтаи назарига кўра, амалдаги жиноят қонунчилигида 20 дан ортиқ жазо тайинлаш принциплари назарда тутилган: қонунийлик, инсонпарварлик, одиллик, жазо (жиноий жавобгарлик) ни индивидуаллаштириш, жазонинг муқаррарлиги, жазо чораси (жиноят-ҳуқуқий таъсир чораси)нинг иқтисодиёти, жазонинг мақсадга мувофиқлиги, жиноий жавобгарликни дифференциациялаш, жазонинг асослилиги, айб (айбдорлик)нинг асослилиги, тенг ҳуқуқлилиги, жазо тайинлашда посткриминал хулқ-атворнинг рағбатлантирилиши, судьяларнинг ҳуқуқий онги, жазога сазоворлик, шахсий жавобгарлик, ҳар бир жиноят учун алоҳида жазо тайинланиши, жиноий фаолиятни давом эттиришдан воз кечган ҳолларда жазо тайинлашда рағбатлантирилиши, жазонинг самарадорлиги, жиноий жазо чорасининг тўғри рационал қўлланилиши ва мақсадлилиги. Аммо муаллиф фикрига кўра, уларнинг барчаси ҳам жиноят-ҳуқуқий принциплар тоифасига кирмайди ва жазо тайинлаш принциплари ҳисобланмайди, масалан, судьяларнинг ҳуқуқий онги, жазонинг асослилиги ва демократизм жиноят-процессуал хусусиятдаги принциплар ҳисобланади. Бундан ташқари, шахсий жавобгарлик принципи ва жиноий жавобгарлик дифференциацияси принципи жиноий жавобгарлик институтининг асосий қоидалари тоифасига киради [3, 22-б.].

Жазо тайинлаш принциплари таҳлили асосида муаллиф юқорида номлари қайд этилган 20 та принципдан фақат учтасини жазо тайинлаш принциплари

тоифасига киритган: қонунийлик принципи, одиллик принципи, жиноий жазоларни индивидуаллаштириш принципи [3, 20-21-б.].

Судлар томонидан жиноят учун жазонинг тўғри тайинланиши одил судловни амалга оширишнинг муҳим кафолатидир. Шунинг учун жиноятлар учун жазо тайинлашда жазо тайинлаш принциплари ва уларнинг амалда татбиқ этилиши алоҳида аҳамиятли. Жазо тайинлаш принциплари жиноят ҳуқуқининг ҳар бир институти ва айниқса тугалланмаган жиноятлар учун муҳим ҳисобланади. Сабаби, шахснинг қилмиши охирига етказилмаган ва кўзланган жиноий натижа юз бермаганлигига қарамасдан, содир этилган ижтимоий хавфли қилмиш жазо сазовор хатти-ҳаракат сифатида белгиланган. Жумладан, ЖК 14-моддаси 2-қисмида ижтимоий хавфли қилмиш деганда, жиноят қонуни билан қўриқладиган ижтимоий муносабатларга зарар етказадиган, балки зарар етказишнинг реал хавфини юзага келтирадиган қилмиш тушунилиши белгиланган. Шу билан бир қаторда, тугалланмаган жиноятларда жиноий оқибат юз бермаганлиги унинг ижтимоий хавфлилиқ хусусиятини бир мунча пасайтиради ва ўз навбатида бу ҳолат жиноят содир қилишнинг ҳуқуқий оқибати – жазо чорасида ифодаланиши лозим.

Шундан келиб чиқиб, тамом бўлмаган жиноятлар учун жазо тайинлашнинг қуйидаги принципларини ажратиш ўринли. Уларда умумий жазо тайинлаш принципларидан фарқланади ва айнан шу асосга кўра тамом бўлган жиноятлар учун жазо тайинлашда ажралиб туради. Мазкур принципларни икки гуруҳга ажратиш мумкин: умумий жазо тайинлаш принциплари ва махсус жазо тайинлаш принциплари.

Умумий жазо тайинлаш принципларига **қонунийлик принципи ва одиллик принциплари** киради.

Тамом бўлмаган жиноятлар учун жазо тайинлашда қонунийлик принципи деганда, Ўзбекистон Республикаси ЖК айнан 43-моддасида назарда тутилган жазоларнинг тайинланиши, суд томонидан мазкур моддада назарда тутилмаган бошқа жазоларни тайинлаш ёки жазо қўллаш тартибига ўзгартириш киритиш ваколатига эга эмаслиги назарда тутилади. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ЖК 58-моддаси тамом бўлмаган жиноятлар учун жазо тайинлаш масаласига бағишланган бўлиб, мазкур норма назарда тутилган қоидалар қўлланилиши мажбурий, императив хусусиятдаги норма ҳисобланади. Қонунийлик принципи кафолатининг навбатдаги функционал элементи жазо чорасининг миқдор кўрсаткичларидир. Яъни қонундаги жазо миқдори ва муддатлари чегараларининг қатъийлиги бўлиб, ЖК Умумий қисм моддаларида белгиланган ҳар бир жазо чорасининг минимал ва максимал муддати ёки миқдорининг белгиланганлиги ҳамда Махсус қисм тегишли санкцияларида назарда тутилган миқдор ёки муддатларга амал қилишнинг мажбурийлиги билан ифодаланади.

Бундан ташқари, суд томонидан жазо тайинлашнинг умумий қоидаларига амал қилиниши билан бирга, жазо тайинлашнинг махсус қоидаларига риоя қилиниши зарур (тамом бўлмаган жиноятлар учун жазо тайинлаш (ЖК 58-модда), иштирокчиликда содир этиладиган жиноятлар учун жазо тайинлаш (ЖК 58-модда), бир неча жиноятлар учун жазо тайинлаш (ЖК 59-модда), бир неча ҳукм юзасидан жазо тайинлаш (ЖК 60-модда) ва ҳ.к.)

Қайд этиш керакки, жиноят ҳуқуқи назариясида жазони индивидуаллаштириш ва жазо тайинлашда одиллик принциплари ўртасидаги тафовут ва фарқлар хусусида яқдил ёндашув мавжуд эмас. Айрим муаллифлар индивидуаллаштириш принципини содир этилган жиноятнинг ижтимоий хавфлилиқ даражаси ва хусусияти, айбдор шахси,

енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатларнинг эътиборга олиниши ҳамда жиноят содир этган шахсга жазонинг муқаррарлиги принциpidан келиб чиққан ҳолда одилона жазо тайинлаш сифатида изоҳлаган [3, 19-б.].

Одиллик принципи ижтимоий адолатни тиклаш мақсадини кўзлайди, жамоатчиликнинг муносабати ва тайинланган жазога нисбатан жабрланувчининг фикрини аниқлашга қаратилган бўлади. Жазони индивидуаллаштириш принциpidа асосан айбдорнинг шахсини тавсифловчи мезонлар инобатга олинади ҳамда айбдорни қайта тарбиялаш ва индивидуал (хусусий) превенция мақсадларини кўзлашга қаратилган бўлади.

Махсус жазо тайинлаш принципларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- *тенг ҳуқуқлилик*, яъни ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахснинг хатти-ҳаракати жиноят қонуни билан қўриқланадиган ижтимоий муносабатларга нафақат зарар етказган, ҳатто зарар етказиш хавфи остида қолган ҳолларда жазога сазовор қилмиш сифатида баҳоланади;

- *жазоларни индивидуаллаштириш* тамом бўлмаган жиноятлар учун жазо тайинлашда жиноятнинг оғир енгиллиги, жиноятни охирига етказилмаслик сабаблари инобатга олинади ва жазо тайинлашда индивидуал ёндашилади;

- *жиноий фаолиятни давом эттиришдан возкечгандарағбатлантирувчинормаларнинг қўлланилиши*, яъни жиноят шахсга боғлиқ бўлган ҳолларда охирига етказилмаган ва шунга қарамасдан жиноий оқибат юз берган ҳолларда рағбатлантирувчи нормалар қўлланилиши белгиланган.

Таъкидлаш жоизки, жазо тайинлашнинг умумий асослари ва жазо тайинлаш принциплари тушунчалари ўзаро фарқли тушунчалар ҳисобланади. “Принциплар ва жазо тайинлашнинг умумий асослари ўзаро боғлиқ ва шу билан бирга жиноят ҳуқуқининг мустақил категориялари ҳисобланади. Жиноят ҳуқуқи принциплари асосий, муҳим, раҳбарий ғоялардир. Умумий қоидалар жиноят қонуни принциплари асосида жазо тайинлашда суд томонидан эътиборга олиниши лозим бўлган қонун талаби (мезони) ҳисобланади” [5, 214-215-б.]. Фикримизча, жазо тайинлашнинг умумий асослари жиноят қонуни принциплари билан узвий боғлиқ тушунчалар, бироқ жиноят ҳуқуқи принциплари кенг тушунча бўлиб, жазо тайинлаш қоидалари айнан шу принципларга асосланган ҳолда қўлланилиши лозим.

В.Н. Воронин фикрига кўра, “жазо тайинлаш принциплари ва жазо тайинлашнинг умумий қоидаларининг ўзаро мувофиқлиги қуйидагиларда намоён бўлади:

1) жазо тайинлашда қонунийлик принципи жиноят содир этишда айбдор бўлган шахс ЖК Умумий қисм қоидаларига мувофиқ ҳолда, ЖК Махсус қисм тегишли моддаларида назарда тутилган жазо чоралари тайинланиши асосида амалга оширилади;

2) жазо тайинлашда одиллик принципи умумий қоидага кўра амалга оширилади, унга кўра содир этилган жиноят учун назарда тутилган қаттиқ жазо чораси жазодан кўзланган мақсадга енгилроқ жазо чорасини тайинлаш орқали эришиб бўлмаган тақдирда тайинланади;

3) жазо тайинлашда индивидуаллаштириш принципи умумий қоидаларда ифодаланади, унга кўра жазо тайинлашда жиноятнинг ижтимоий хавфлилик даражаси ва хусусияти, айбдор шахси, жазони енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатлар, шунингдек, тайинланган жазо чорасининг маҳкумнинг ахлоқан тузалиши ва оиласининг яшаш шароитига таъсир кўрсатиши эътиборга олинади. Шунини айтиш керакки, мазкур умумий қоидалар принципларнинг мавжудлигини инкор этмайди,

балки ифодаланиш шакли ҳисобланади. Юқоридаги қоидалардан ташқари, жазо тайинлаш принциплари норматив шаклда мустаҳкамланмаган махсус қоидаларда ҳам ифодаланади” [3, 35-36-б.].

Шуни қайд этиш керакки, айрим МДХ давлатлар қонунчилигида жазо тайинлашда индивидуаллаштириш принципи норматив равишда мустаҳкамланган ва Жиноят кодексида алоҳида принцип сифатида назарда тутилган. Хусусан, Молдова ЖК 7-моддаси “Жиноий жавобгарлик ва жиноий жазони индивидуаллаштириш принципи” деб номланади, унга кўра, жиноят қонунини қўллашда содир этилган жиноят зарарининг хусусияти ва даражаси, айбдор шахси, жиноий жавобгарликни енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатлар эътиборга олинади. Ҳеч ким битта жиноят учун такроран жиноий таъқиб қилиниши ва жиноий жазога тортилиши мумкин эмас” [12].

Арманистон ЖК 10-моддаси “Одиллик ва жавобгарликни индивидуаллаштириш принципи” деб номланган. Унга кўра, жиноят содир этган шахсга қўлланиладиган жазо ва бошқа жиноят-ҳуқуқий таъсир чораси одиллона бўлиши, яъни жиноятнинг оғирлиги, жиноятни содир этиш ҳолатлари, айбдор шахсга мувофиқ бўлиши, шахсни тузалиши учун зарур ва етарли бўлиши ҳамда янги жиноят содир этилишини олдини олишга қаратилган бўлиши керак. Қонунда назарда тутилгандан бошқа ҳолларда, шахс битта жиноят учун такроран ҳукм қилиниши мумкин эмас” [10].

Беларусь Республикаси ЖКнинг 62-моддаси “Жиноий жазо тайинлашнинг умумий қоидалари” деб номланади, мазкур модданинг иккинчи хатбошисига кўра, жазо тайинлашда суд жазони индивидуаллаштириш принциpidан келиб чиқиши, яъни содир этилган жиноятнинг ижтимоий хавфлилик даражаси ва хусусияти, мотиви ва мақсади, айбдор шахси, етказилган зарар миқдори ва хусусияти, жиноий йўл билан қўлга киритилган фойда, жавобгарликни енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатлар, хусусий айблов ишларида жабрланувчининг фикри, ҳукмда тайинланган жазо чорасининг асосланиши эътиборга олинади [11].

Шунга ўхшаш норма Тожикистон Республикаси ЖКнинг 60-моддасида келтирилган: суд жазо тайинлашда жазони индивидуаллаштириш принципи, содир этилган жиноятнинг ижтимоий хавфлилик даражаси ва хусусиятидан келиб чиқади, яъни қўриқладиган манфаатларнинг қиймати, содир этилган қилмиш мотиви, усули, айбдор шахси, етказилган зарар хусусияти ва миқдори, жазони енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатлар, хусусий айблов ишларида жабрланувчининг фикри эътиборга олинади [13].

Фикримизча, Ўзбекистон Жиноят қонунчилигида ҳам мазкур принцип назарда тутилиши мақсадга мувофиқ:

Жазо тайинлашда принципларнинг аҳамияти ва судлар томонидан мазкур принципларга мувофиқ ҳолда иш юритилиши зарурлиги масаласи Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Суд ҳукми тўғрисида”ги қарорида тушунтириш берилган.

Унга кўра, судларнинг эътибори, ҳукм чиқаришда уларнинг жазо тайинлашнинг умумий асослари тўғрисидаги қонун талабларига оғишмай риоя қилиш шартлигига, жиноят қонунининг асосий принципларидан бири инсонпарварлик принципи эканлигига ва унинг мазмунига кўра жиноят содир этган шахсга нисбатан у ахлоқан тузалиши ва янги жиноят содир этишининг олдини олиш учун зарур ҳамда етарли бўладиган жазоёки бошқа ҳуқуқий таъсир чораси қўлланилиши кераклигига қаратилсин. Ушбу принципга биноан жазолашдан кўзланган мақсадга енгилроқ чораларни қўллаш

орқали эришиб бўлмайдиган тақдирдагина оғирроқ жазо чоралари тайинланиши мумкин. Судлар жазо тайинлашда, содир этилган жиноятнинг ижтимоий хавфлилики даражасини ва хусусиятини, содир этилган қилмишнинг сабабларини, келтирилган зарарнинг миқдори ва хусусияти, айбдорнинг шахси, унинг жавобгарлигини енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатларни ҳисобга олишлари керак. Булардан келиб чиқиб, судланувчининг жавобгарлиги даражаси хусусиятига қандай ҳолатлар таъсир этганлиги, шунингдек унинг шахсини тавсифловчи суд муҳокамасида тасдиқланган ва ЖК 54-моддасига биноан жазо тайинлашда суд томонидан ҳисобга олинган бошқа ҳолатларни ҳукмда кўрсатиб ўтиш лозим.

Тамом бўлмаган жиноятлар учун жазони индивидуаллаштириш мезонлари.

Жиноят қонунида жазони индивидуаллаштиришнинг умумий мезонлари билан биргаликда махсус мезонлари ҳам назарда тутилган. Агар умумий мезонлар барча турдаги жиноятлар учун қўлланилса, махсус мезонлар жазо тайинлашнинг алоҳида нормаларида белгиланган ва судлар учун муайян тоифадаги ишларни индивидуаллаштириш имконини беради.

ЖК 58-моддасида тамом бўлмаган жиноятлар учун махсус жазо тайинлаш қондаси назарда тутилган, унга мувофиқ, суд тамом бўлмаган жиноятлар учун жазо тайинлашда жиноятни охирига етказилмаганлик сабабларини эътиборга олиши зарурлиги белгиланган. Мазкур ҳолатлар умумий мезонлар билан биргаликда судлар учун тугалланмаган жиноий фаолият учун жазони индивидуаллаштириш имконини беради. Жиноятга тайёргарлик кўриш ва жиноятга суиқасд учун жазо тайинлашда тўртта ҳолатни ажратиш зарур: 1) жиноятга тайёргарлик кўрган ёки суиқасд қилган шахснинг хавфлилики даражаси; 2) жиноятга тайёргарлик даражаси; 3) жиноий оқибат юз беришининг яқинлиги; 4) жиноятни охирига етказилмаганлик сабаблари.

Юқоридаги ҳолатлар жазони индивидуаллаштиришга таъсир кўрсатиши мумкин, жумладан, тамом бўлмаган жиноят содир этган шахснинг хавфлилиги алоҳида мезон – айбдор шахсида инobatга олинади; жиноятга тайёргарлик кўриш даражаси фақат жиноятга тайёргарлик кўришда аҳамиятли, бунда суд шахс томонидан содир этилган барча ҳаракатларни таҳлил қилиши, уларни етарлигини ва яқунланганлигини баҳолаши лозим. Жиноятга суиқасд қилиш босқичи, жиноий оқибат юз бериши яқинлиги билан боғлиқ бўлиб, мазкур объектив мезон муҳим ҳисобланади [3, 176-177-б.].

Жиноятга тайёргарлик кўриш учун жиноятга суиқасд қилишга нисбатан жиноятга суиқасд қилиш эса тамом бўлган жиноятга нисбатан енгилроқ жазоланиши лозим. Шунга мувофиқ, индивидуаллаштиришнинг умумий ва махсус мезонлари ўртасидаги боғлиқлик юзага келади – жиноий ниятнинг амалга оширганлик даражаси ва жиноий оқибат юз бериш хавфи тамом бўлмаган жиноятларнинг ижтимоий хавфлилики хусусияти енгилроқ эканлигини кўрсатади. Шунга кўра, тамом бўлмаган жиноий фаолият индивидуализациясининг махсус мезони умумий мезон – жиноятнинг ижтимоий хавфлилики даражасининг ифодаси бўлиб ҳисобланади. Мазкур масалада Ўзбекистон Республикасининг Олий судининг “Судлар томонидан жиноят учун жазо тайинлаш амалиёти тўғрисида”ги қарорида қуйидагича тушунтириш берилган. “Жиноят кодекси 58-моддасига мувофиқ, жиноятга тайёргарлик кўрганлик ҳамда жиноят содир этишга суиқасд қилганлик учун мазкур жиноят учун қонунда назарда тутилган энг кўп жазонинг тўртдан уч қисмидан ортиқ бўлиши мумкин эмас. Бунда энг кўп жазо деганда, Жиноят кодекси Махсус қисмининг тегишли моддасида (модданинг

қисмида) назарда тутилган ҳар қандай жазо турининг энг юқори муддати ёки миқдори тушунилиши лозим”. Демак, мазкур банд тамом бўлмаган жиноятлар учун жазо тайинлашда индивидуаллаштириш принципига риоя қилиниши зарурлигини мустаҳкамлаган.

Жазони индивидуаллаштиришнинг махсус мезони бўлган жиноятнинг охирига етказилмаганлик ҳолатлари илмий адабиётлар ва жиноят қонунчилигида етарли даражада таҳлил қилинмаган.

Илмий адабиётларда уларнинг икки тури: объектив ва субъектив турлари келтирилади. Объектив сабаблар деганда, тасодифан юзага келган ҳолатлар тушунилади, субъектив сабаблар субъектга хос бўлган шахсий хусусиятлар англашилади. Биринчиси жазо тайинлашга етарли даражада таъсир кўрсатмайди.

Е.В. Благов жиноятни охирига етказилмаслик сабабларини шахсий ва ташқи сабаблар каби гуруҳларга ажратган. “Ташқи омиллар атроф-муҳитдан келиб чиқади ва жиноятни охирига етказилмаслигига тасодифан таъсир кўрсатади. Шахсий омиллар ташқи омилларга нисбатан ижтимоий хавфлилик хусусияти камроқ бўлиб, енгилроқ жазоланиши мақсадга мувофиқ” [1, 150-б.].

А.Ю. Решетников жиноятни охирига етказилмаслик сабабларини жазо тайинлашдан келиб чиққан ҳолда уч гуруҳга ажратган:

1) ижобий сабаблар – жиноят субъекти иродасига бўйсундирилган, яъни тамом бўлган суиқасдда қилмиш хусусияти ва объекти белгиларининг тасаввуридан келиб чиқади. Масалан, шахс томонидан ўзига боғлиқ бўлган барча қилмишлар содир этилган бўлсада, қилмиш шахснинг малакасизлиги ёки етарли даражада тайёргарлик кўрилмаганлиги туфайли охирига етказилмайди;

2) негатив сабаблар – жиноят содир этган шахсга қасдни амалга оширишга тўсқинлик қилган ҳолатлар бўлиб, жазони чораси оғирлаштирилишига олиб келади. Масалан, тамом бўлмаган суиқасдда шахс томонидан жиноятни тугалланиши учун зарур бўлган барча ҳаракатларни содир этмаслик ёки ўзга шахсларнинг аралашуви, жабрланувчининг фаол қаршилиги, ижтимоий хавфли оқибатларнинг юз бермаслиги ва ҳ.к.;

3) бетараф сабаблар – шахснинг хатоси билан боғлиқ бўлиб, объектнинг хусусияти тўғрисидаги нотўғри тасавури, яроқсиз воситаларнинг танланганлиги (шахсни ўлдиришда қуролнинг отилмаслиги) туфайли яроқсиз суиқасд қилинишини келтириш мумкин [8, 83-84-б.].

Айрим тадқиқотчилар томонидан тамом бўлмаган жиноятларни учун жазо индивидуаллаштиришда суиқасд тури эътиборга олиниши таъкидланади. Хусусан, А.С. Жумаев фикрича, “тамом бўлмаган суиқасд учун тайинланадиган жазо чораси ёки муддати ЖК Махсус қисм санкциясида назарда тутилган оғирроқ жазонинг 3/2 қисмидан ошмаслиги, тамом бўлган суиқасд учун 4/3 қисмидан ошмаслиги лозим” [4, 141-б.]. Шунга ўхшаш таклифлар В.М. Степашин [9, 120-б.], Л.Л. Кругликов, А.В. Васильевский [6, 114-б.] томонидан ҳам илгари сурилган. Фикримизча, тамом бўлган суиқасдда жиноятни тугалланган деб топилиши учун етарли бўлмаган муайян оқибатлар юз бериши мумкин, бироқ тажовуз объектига муайян зарар етказилади, бу эса мазкур турдаги суиқасднинг ижтимоий хавфлилик хусусиятини орттиради. Масалан, одам ўлдиришга суиқасд қилишда жабрланувчининг соғлиғига енгил даражадан оғир даражагача шикаст етказилиши мумкин ёки жабрланувчининг соғлиғига ҳеч қандай зарар етказилмаслиги мумкин; жуда кўп миқдордаги мулкни ўғирлашга қасд қилишда айбдор ўзга шахснинг мулкни талон-торож қилишга

улгурмаслиги ёки аксинча кўп миқдордаги мулкни талон-торож қилиши мумкин. Шунинг учун етказилган ҳақиқий зарар, унинг хажми, миқдори, хусусияти, суиқасдни квалификацияга таъсир кўрсатмаса-да, жазони индивидуаллаштиришда содир этилган тамом бўлмаган жиноятнинг ижтимоий хавфлилик хусусиятини ифодалайди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, **жиноий жазоларни тайинлаш принциплари жиноий жазонинг ва унинг умумий асосларини мазмунини белгиловчи, унга мувофиқ равишда ишлаб чиқилган жазо тайинлашга оид нормаларида мужассамлашган бошланғич раҳбарий-назарий ғоялари тушунилади.**

“Жиноят содир этишда айбдор бўлган шахсга нисбатан жазо қонунийлик, одиллик, индивидуаллаштириш принципларига мувофиқ тайинланади.

Қонунийлик принципага кўра, ЖК Махсус тегишли моддасида назарда тутилган миқдор ва муддатда ЖК Умумий қисм қоидаларини инobatга олган ҳолда жазо тайинланади. Содир этилган жиноят учун ЖК Махсус қисм тегишли моддасида назарда тутилганидан бошқа оғирроқ жазо бир неча ҳукм ва бир неча жиноят учун жазо тайинланган ҳолларда тайинланиши мумкин.

Одиллик принципага кўра, содир этилган жиноят учун назарда тутилган оғирроқ жазо чораси енгилроқ жазо чораси жазодан кўзланган мақсадга эришиб бўлмаган ҳолларда тайинланиши мумкин.

Индивидуаллаштириш принципага кўра, жазо тайинлашда жиноятнинг ижтимоий хавфлилик даражаси ва хусусияти, айбдор шахси, шу билан бирга, жазони енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатлар, тайинланадиган жазо чорасининг маҳкумни тузалиши ва оилавий яшаш шароитига таъсири ва бошқа ҳолатлар инobatга олинади”.

Назаримизда, тамом бўлмаган жиноятлар учун жазо тайинлашда умумий ва махсус принциплар алоҳида эътиборга оlinиши, судлар томонидан таҳлил қилиниши, суд ҳукмида мазкур ҳолат тўлиғича акс эттирилиши мақсадга мувофиқ. Шунга кўра, индивидуаллаштириш принципини таъминлайдиган ҳолатларни объектив ва субъектив ҳолатларга ажратиш лозим.

Объектив ҳолатларга: а) жиноят тамом бўлган ҳолларда етказилиши мумкин бўлган зарар; б) содир этилган қилмишнинг жиноий натижанинг яқинлиги; в) жиноятга тайёрланганлик даражаси; г) жиноий натижанинг юз бермаганлик сабаблари. Субъектив ҳолатларга қуйидагилар киради: а) шахснинг ижтимоий хавфлилик даражаси; б) мотив ва мақсад; в) субъектнинг тавсифига тааллуқли бўлган бошқа ҳолатлар (оилавий ҳолати, ёши, соғлиғи ва ҳ.к.).

REFERENCES

1. Blagov E.V. *Primenenie spetsial'nykh nachal naznacheniiia ugovnogo nakazaniia* [The use of special principles for imposing criminal penalties]. Moscow, Iurlitinform, 2007, p. 150.
2. Veliev S.A. *Printsipy naznacheniiia nakazaniia* [Principles of sentencing]. St. Petersburg, Legal Center Press, 2004, p. 106.
3. Voronin V.N. *Individualizatsiia nakazaniia: poniatie, kriterii, znachenie* [Individualization of punishment: concept, criteria, meaning]. PhD thesis. Moscow, 2015, p. 22.

4. Zhumaev A.S. Spetsial'nye pravila naznacheniiia nakazaniia za edinichnoe prestuplenie. PhD thesis. Moscow, 2009. S. 141.
5. Zubkova V. I. Ugolovnoe nakazanie i ego sotsial'naia rol': teoriia i praktika [Criminal punishment and its social role: theory and practice]. Moscow, 2002, pp. 214-215.
6. Kruglikov L.L., Vasil'evskii A.V. Differentsiatsiia otvetstvennosti v ugolovnom prave [Differentiation of responsibility in criminal law]. St. Petersburg, Legal Center Press, 2003, p. 114
7. Miftakhov A.M. Individualizatsiia nakazaniia pri ego naznachenii s uchetom iskluchitel'nykh obstoiatel'stv v rossiiskom ugolovnom prave [Individualization of punishment in its appointment, taking into account exceptional circumstances in Russian criminal law] . PhD thesis. Nizhny Novgorod, 2012, p. 38.
8. Reshetnikov A.Iu. Pokushenie na prestuplenie v rossiiskom ugolovnom prave [Attempted crime in Russian criminal law]. PhD thesis. Moscow, 2008, pp. 83-84.
9. Stepashin V. M. Spetsial'nye pravila naznacheniiia nakazaniia [Special sentencing rules] . Omsk, Publishing house of the Omsk State University, 2011, p. 120.
10. Ugolovnyi kodeks Respubliki Armeniia ot 18.04.2003 (s izm. i dop. ot 03.06.2021 g.) Available at: <http://www.parliament.am/>.
11. Criminal Code of the Republic of Belarus' July 9, 1999 No. 275-Z. Available at: <https://etalonline.by/>.
12. Criminal Code of the Republic of Moldova No. 985 dated 18.04.2002. Available at: <https://www.legis.md/>.
13. Criminal Code of the Republic of Tajikistan Akhbori Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, 1998, No. 9, Art. 68. Available at: <http://ncz.tj/>.